

ANALIZA DENDROFLORY ZAŁOŻEŃ CMENTARNYCH W KRAJOBRAZIE MIASTA I WSI LUBELSZCZYZNY

Katarzyna Karczmarz¹, Ewa Trzaskowska²

¹Katedra Ochrony Roślin i Krajobrazu, ²Katedra Kształtowania Krajobrazu
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
¹Department of Plant Protection and Landscape, ²Department of Landscape
John Paul II Catholic University of Lublin
e-mail: kkarzcz@kul.pl, etrzaskowska@kul.pl

Streszczenie. Badania prowadzono w latach 2011–2012. Analizie poddano drzewa i krzewy siedmiu cmentarzy Lubelszczyzny. Stwierdzono występowanie 44 gatunków drzew i 70 gatunków krzewów należących do 29 rodzin. 15 gatunków drzew i 12 gatunków krzewów reprezentowało gromadę nagozalążkowych (72,2% ogólnej liczby drzew i 35,2% ogólnej liczby krzewów). Ogółem zinventaryzowano 8466 drzew. Najliczniej występowały: *Thuja occidentalis* L., *Acer platanoides* L., *Betula pendula* Roth. Z 3278 zinventaryzowanych krzewów najliczniejsze były: *Buxus sempervirens* L., *Rosa* sp., *Juniperus virginiana* L.

Słowa kluczowe: cmentarz, dendroflora, krajobraz, kompozycja, ogród

WSTĘP

Cmentarze, już od czasów pogańskich, funkcjonują jako miejsca kultu, wyciszenia, zadumy nad przemijaniem. Można tam w odosobnieniu powrócić myślą do tych, którzy odeszli, dlatego też podlegają szczególnej trosce i ochronie. Stanowią istotne zjawisko kulturowe, w których nasza teraźniejszość styka się z przeszłością. Stare cmentarze są cennymi galeriami sztuki dzieł rzeźbiarskich, które doskonale ukazują tendencje w sztuce zmieniające się na przestrzeni wieków. Jednocześnie jako obiekty zadrzewione wchodzą w skład miejskich terenów zieleni [Siewniak i Mitkowska 1998, Dąbski i Oleś 2006]. Starsze bardzo często stanowią swego rodzaju wyspy zieleni w obrębie zabudowy miejskiej lub podmiejskiej, w których można spotkać zabytkowy i cenny drzewostan oraz dobrze rozwiniętą warstwę krzewiastą. Ponieważ są obiektami mieszczącymi się pod niebem i wzbogaconymi zielenią, to z powodzeniem możemy przyrównać je do ogrodów [Rylke 2008].

Drzewa historycznych nekropolii są istotnymi dominantami i ważnymi składnikami krajobrazu kulturowego. Założenia cmentarne mogą być obiektami o zaprojektowanym układzie kwater i nasadzeń lub częściej o swobodnym układzie roślinności. Ważnym elementem przestrzeni cmentarnych są rośliny, za-

równo tworzące zieleń podstawową, zwykle wysoką, jak i posadzone na grobach oraz w ich najbliższym sąsiedztwie. Drzewa i krzewy, komponujące się z architekturą sakralną, stwarzają specyficzny nastrój danej nekropolii. Oddziałują korzystnie na lokalne środowisko i jego mikroklimat, oddzielają świat sacrum od profanum [Tanaś 2008, Czekalski i Drzewiecka 2012].

Florystyczna problematyka badawcza dotycząca specyfiki szaty roślinnej występującej na cmentarzach w ostatnich latach stała się nader atrakcyjna dla polskich badaczy. Dotyczy to w szczególności specjalistów z zakresu geobotaniki i ekologii, którzy badają naturalne zasoby roślin dziko rosnących zarówno pod względem gatunkowym, jak i fitosocjologicznym. Interesujące są również obserwacje dotyczące migracji poszczególnych roślin z cmentarzy do otaczających je stref o charakterze półnaturalnym bądź naturalnym, jak również proces napływu gatunków z otoczenia i ich zróżnicowania gatunkowego oraz ich specyfiki ekologicznej [Jędrzejko i Walusiak 2010].

Na szczególną uwagę zasługują występujące na obiektach stare, okazałe drzewa pochodzące niewątpliwie z nasadzeń, które poczyniono u początków zakładania cmentarza. Świadczy o tym szeregowy typ ich nasadzenia (np. alejowy), przebiegający zwykle wzdłuż głównych szlaków przecinających cmentarz, a także wokół niego, gdzie wyznaczają one zewnętrzne granice cmentarzy, niezależnie od istniejących ogrodzeń (mury, siatka metalowa, parkany żeliwne oraz żywopłoty). Biorąc pod uwagę osobliwość tych miejsc, warto dłużej się nad nimi zatrzymać i wieloaspektowo przeanalizować ich dendroflorę.

MATERIAŁ I METODY

Na opracowanie niniejszego studium składały się badania i obserwacje przeprowadzone w latach 2011–2012 na cmentarzach Lubelszczyzny. Analizie poddano drzewa i krzewy siedmiu cmentarzy zlokalizowanych na terenie 4 gmin należących do trzech powiatów: lubelskiego, łęczyńskiego i lubartowskiego (tab. 1).

Obiekty różniły się czasem powstania (zabytkowe, współczesne) i położeniem (miasto, wieś). Celem przeprowadzonych prac badawczych była analiza struktury gatunkowej drzew i krzewów dotycząca składu gatunkowego oraz liczby roślin zaobserwowanych na obiektach badawczych. Porównano dendroflorę w różnych strefach antropopresji, na cmentarzach miejskich i wiejskich. Dokonano także rozpoznania układów przestrzennych obiektów. Uwzględniono sposób wykorzystania drzew w kompozycji cmentarzy, warstwę symboliczną oraz wymagania, jakie powinny spełniać drzewa proponowane do nasadzeń cmentarnych. Zwrócono uwagę na walory kulturowe, społeczne, i przyrodnicze. Nazwy gatunków roślin przyjęto za Senetą i Dolatowskim [2009].

Tabela 1. Charakterystyka badanych cmentarzy

Table 1. Characteristics of cemeteries

Lokalizacja cmentarzy	Powierzchnia w ha	Rok założenia	Forma użytkowania	Sąsiedztwo
Lublin Droga Męczenników Majdanka (Majdanek)*	25,0	1976	w rozbudowie	poła, nieużytki
Lublin ul. Lipowa (Lipowa)*	16,6	1755	brak miejsca na nowe groby	zabudowa miejska + zieleń miejska
Lublin ul. Unicka (Unicka)*	13,0	1932	brak miejsca na nowe groby	zabudowa miejska + zieleń miejska
Lublin ul. Kalinowszczyzna (Kalina)*	3,0	1868	brak miejsca na nowe groby	zabudowa miejska + zieleń miejska
Łęczna ul. Jana Pawła II	3,0	1955	brak miejsca na nowe groby	zabudowa miejska + zieleń miejska
Ostrówek Kolonia (Ostrówek)*	3,7	1870	ostatnie miejsca na groby	zabudowa wiejska + pola uprawne
Łuszczów	0,8	1869	ostatnie miejsca na groby	zabudowa wiejska + pola uprawne

* skrócone nazwy cmentarzy umieszczone w nawiasach będą używane w dalszej części tekstu, dla potrzeb opracowania

WYNIKI I DYSKUSJA

Drzewa. Na drzewostan cmentarzy Lublina i okolic składa się 45 gatunków drzew. Największą różnorodność gatunkową zanotowano na cmentarzach miejskich (obecność 38 spośród 45 zidentyfikowanych gatunków). Dysproporcje w zróżnicowaniu drzewostanów cmentarzy miejskich i wiejskich Lubelszczyzny są bardzo duże (tab. 2).

Tabela 2. Liczba gatunków drzew przypadających na jeden cmentarz z uwzględnieniem podziału na rodzaj cmentarza [szt.]

Table 2. Number of species per one cemetery disaggregated by type of cemetery [pcs]

Rodzaj cmentarza		Miejski	Wiejski
		średnia liczba gatunków drzew/1 cmentarz	
Miasto	Majdanek	36 (12)	-
	Lipowa	26 (9)	-
	Unicka	18 (9)	-
	Kalina	11(2)	-
	Łęczna	7 (3)	-
Wieś	Łuszczów	-	6 (3)
	Ostrówek	-	5 (1)

Tabela 3. Procentowy udział wybranych gatunków drzew w składzie gatunkowym danego cmentarza z uwzględnieniem podziału na rodzaj cmentarza [%]

Table 3. Percentage of selected tree species in the species composition of the cemetery, including the breakdown of the nature of the cemetery [%]

Gatunek*		Miasto					Wieś	
		M	L	U	K	Ł	O	Łusz.
Nagozależkowe	modrzew europejski <i>Larix decidua</i> Mill.	< 1	1,5	< 1	-	-	-	12,2
	sosna górska <i>Pinus mugo</i> Turra	< 1	< 1	< 1	-	-	-	-
	sosna pospolita <i>Pinus sylvestris</i> L.	< 1	< 1	-	-	-	-	-
	świerk biały <i>Picea glauca</i> (Moench) Voss	3,3	-	< 1	-	-	-	< 1
	świerk kłujący <i>Picea pungens</i>	1,0	< 1	< 1	-	3,6	-	-
	świerk pospolity <i>Picea abies</i> (L.)H.Karst.	2,8	5,1	< 1	2,5	3,6	-	-
	żywotnik zachodni <i>Thuja occidentalis</i> L.	67,8	42,4	83,4	50,4	79,6	47,0	42,8
Okrytozależkowe	brzoza brodawkowata <i>Betula pendula</i> Roth	8,3	4,1	1,4	< 1	-	-	-
	dąb <i>Quercus</i> L.	< 1	1,2	-	-	-	< 1	-
	jarząb pospolity <i>Sorbus aucuparia</i> L.	1,1	< 1	-	-	-	-	-
	jesion wyniosły <i>Fraxinus exelsior</i> L.	< 1	8,6	3,5	4,1	< 1	-	-
	kasztanowiec pospolity <i>Aesculus hippocastanum</i> L.	-	5,1	< 1	11,7	6,0	-	-
	klon pospolity <i>Acer platanoides</i> L.	4,6	12,1	6,7	8,7	-	< 1	-
	klon jawor <i>Acer pseudoplatanus</i> L.	< 1	1,7	< 1	< 1	-	-	-
	lipa <i>Tilia</i> Mill.	4,2	19,3	< 1	12,1	6,0	15,3	30,6
	robinia biała <i>Robinia pseudoakacja</i> L.	-	2,4	-	7,9	-	35,3	< 1
	topola osika <i>Populus tremula</i> L.	1,6	-	-	< 1	-	< 1	< 1

M – Majdanek, L – Lipowa, U – Unicka, K – Kalina, Ł – Łęczna, O – Ostrówek, Łusz. – Łuszczów
* nieuwzględnione w tabeli gatunki drzew miały poniżej 1% udziału w całym drzewostanie poszczególnych obiektów badawczych

Uwidaczniają się one w momencie podziału cmentarzy na pojedyncze obiekty badawcze (Majdanek, Lipowa, Unicka, Kalina, Łęczna, Ostrówek, Łuszczów). Zauważono, że obiekty lubelskie (Majdanek, Lipowa i Unicka) posiadają większą różnorodność drzewostanu niż te podlubelskie (Łęczna) i typowo wię-

skie (Ostrówek, Łuszczów) (tab. 3). Wynik taki jest warunkowany dużą powierzchnią wymienionych obiektów (tab. 1), co pozwala na większą różnorodność dendroflory w kompozycji założenia cmentarnych.

Zauważono pewną zależność pomiędzy liczbą gatunków drzew w obiekcie a jego datowaniem. Największą liczbę gatunków (36) stwierdzono na terenie obiektu o najmłodszej proveniencji (1976 r.). Dla obiektów datowanych na okres 1750–1870 obserwuje się tendencję spadkową liczby gatunków drzew w miarę powstawania cmentarzy (26 gatunków – Lipowa, 11 – Kalina, 6 – Łuszczów, 5 – Ostrówek).

Gatunkami występującymi na największej liczbie cmentarzy (bez względu na ich przynależność rodzajową) jest żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), klon pospolity (*Acer platanoides*) oraz świerk pospolity (*Picea abies*). Składy gatunkowe miejskich cmentarzy katolickich są zdominowane przez żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*) i świerk pospolity (*Picea abies*). Natomiast wiejskich przez robinie białą (*Robinia pseudoakacja*), lipę drobnolistną (*Tilia cordata*) oraz żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*). Wynika z tego, że drzewami dominującymi w składzie gatunkowym cmentarzy Lubelszczyzny zarówno miejskich, jak i wiejskich są lipa (*Tilia cordata*) i żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*). Stosowanie nasadzeń lipowych uzasadnia nadana tym drzewom przez kulturę symbolika (tab. 3) [Richter 1995]. Stosowanie gatunków iglastych podyktowane jest względami praktycznymi i estetycznymi, ale również symboliką (tab. 4) [Maciotti 2006].

Nie wszystkie drzewa, ze względu na wymagania, powinny wchodzić w skład drzewostanu cmentarzy [Knaflewska 2006, Knaflewska 2007, Długozima 2009]. Pospolitym drzewem na cmentarzach jest m.in. brzoza brodawkowata (*Betula pendula*), niekiedy sadzona w układzie alejowym. Jako drzewo szybko rosnące, lecz stosunkowo krótko żyjące jest wyraźnie eliminowane. Obecnie stare okazy brzoz są zwykle spotykane tylko w postaci pojedynczych egzemplarzy [Jędrzejko i Walusiak 2010]. Spośród drzew o wymiarze symbolicznym pojawiających się na badanych obszarach (tab. 4) 47% gatunków jest polecanych do tego typu założenia.

Wykorzystywanie zieleni wysokiej do obsadzania granic cmentarzy jest najpowszechniej stosowanym zabiegiem (tab. 5). Zaobserwowano, że cmentarze starsze, zakładane do końca XIX w., otaczają zadrzewienia liściaste (Lipowa, Kalina, Ostrówek, Łuszczów), zaś te powstające w XX w. (Majdanek – starsza część, Unicka – częściowo) posiadają granice obsadzone okazami iglastymi. Podobne wyniki uzyskała Długozima [2011], badając nekropolie Bieszczadów, Warmii i Warszawy. Odwołując się do obserwacji Pasierba [1995], doszukać się można pozytywnych stron zastąpienia nasadzeń liściastych iglastymi. Autor wskazuje na modę obsadzania kościołów drzewami i krzewami iglastymi, zwłaszcza tujami.

Tabela 4. Gatunki drzew występujące na badanych cmentarzach z uwzględnieniem symboliki i preferencji odnośnie do zastosowania w założeniach cmentarnych

Table 4. Tree species occurring in the studied cemeteries including symbolism and preferences

Gatunek	Treść symboliczna	Preferencje
Jodła jednobarna <i>Abies concolor</i> (Gordon et Glend.)Lindl. ex Hildebr	symbol nadziei, długowieczności, potęgi, trwałości	+
Modrzew europejski <i>Larix decidua</i> Mill.	symbol odnowy, młodości, trwałości	-
Sosna pospolita <i>Pinus sylvestris</i> L.	drzewo żałobne, symbol nieśmiertelności, zapowiada i obiecuje życie wieczne	-
Świerk pospolity <i>Picea abies</i> (L.)H.Karst.	drzewo życia, w starożytnej Grecji tworzyły gaje nieśmiertelnych bogów	+
Żywotnik zachodni <i>Thuja occidentalis</i> L.	drzewo długowieczne, symbol smutku i żałoby	+
Brzoza brodawkowata <i>Betula pendula</i> Roth	symbol matki, narzeczonej oplakującej stratę ukochanego	-
Buk pospolity <i>Fagus sylvatica</i> L.	symbol płodności, drzewa te rosły na Olimpie	+
Dąb <i>Quercus</i> L.	ojciec wszystkich drzew, prawdziwa oś świata, uosobienie mocy, siły	+
Grab pospolity <i>Carpinus betulus</i> L.	symbol prawości i umiłowania piękna, w symbolice drzew utożsamia opiekę. Węgiel drzewny z grabiny był niegdyś stosowany do wypalania żelaza	+
Jarząb pospolity <i>Sorbus aucuparia</i> L.	drzewo krwi powstające z niewinnie przelanej krwi skazanych	-
Jesion wyniosły <i>Fraxinus exelsior</i> L.	symbol nieśmiertelności, długowieczności, potęgi, szlachetności	-
Kasztanowiec pospolity <i>Aesculus hippocastanum</i> L.	symbolika opatrności, owoce kasztanowca miały odstraszać blakające się zmarłe dusze	+
Klon pospolity <i>Acer platanoides</i> L.	powiązane z zaświatami, opiekun dusz żywych i umarłych, umiejętność odpędzania diabła	+
Lipa <i>Tilia</i> Mill.	długowieczne drzewo, złączone z losem ludzi, zapach kwiatów jest odwrotnością zapachu zwłok, drzewo sądu	+
Robinia biała <i>Robinia pseudoakacja</i> L.	drzewo magiczne, którego ciernie nie pozwalały wychodzić duchom na świat	-
Topola <i>Populus</i> L.	drzewo poświęcone Hadesowi, oznacza śmierć, kres nadziei	-
Wiąz szypułkowy <i>Ulmus laevis</i> Pall.	symbol moralności, drzewo upiększające miejsca kultu	-
Wierzba <i>Salix</i> L.	symbol tęsknoty, żałoby, smutku, związana ze światem podziemnym	-
Drzewa owocowe	długowieczność, ich białe kwiaty symbolizowały żałobę	-

„+” – drzewo polecane na cmentarze, „-” – drzewo, którego na cmentarzach sadzić nie należy

Tabela 5. Sposób wykorzystania drzew w kompozycji badanych cmentarzy

Table 5. Usage trees in cemeteries studied composition

Sposób wykorzystania drzew		Miasto					Wieś	
		M	L	U	K	Ł	O	Łusz.
I	obsadzanie granic	+	+	+	+	+	+	+
II	obsadzanie alei	+	+	+	+	+	-	-
III	obsadzanie kwater, podział przestrzeni cmentarza na wnętrza	+	+	+	-	-	-	-
IV	podkreślenie ważnych elementów kompozycji (dominanta, wejście, nagrobek)	+	+	+	+	+	+	+

M – Majdanek, L – Lipowa, U – Unicka, K – Kalina, Ł – Łęczna, O – Ostrówek, Łusz. – Łuszczów

Można więc pokusić się o przypuszczenie, że iglaki na cmentarzach to sposób na podkreślenie historycznego związku z kościołem, symboliczna próba zaznaczenia sfery sacrum świątynia – miejsce pochówku. Maciotti [2006] informuje o sięgających starożytności semantycznych i religijnych związkach drzew iglastych ze śmiercią i cmentarzami.

W związku z powyższym trudno jest jednoznacznie stwierdzić, że stosowanie iglaków do założeń cmentarnych jest niepoprawne. Za sprawą rzędu drzew wzdłuż granic cmentarza jego architektoniczne ogrodzenie zyskuje wymiar krajobrazowy. Takie rozwiązanie podyktowane jest względami praktycznymi, estetycznymi, jak również symbolicznymi (wyraźne oddzielenie strefy sacrum od profanum).

Również aleje stanowiły ważny motyw w okolicy, wiążąc cmentarz z kościołem, drogą publiczną czy też dworem lub pałacem [Majdecka-Strzeżak 2003]. Obsadzanie alei cmentarnych zielenią wysoką jest zjawiskiem powszechnym dla cmentarzy miejskich (Majdanek, Lipowa, Unicka, Łęczna). Drzewostan podkreśla rangę głównej alei (prowadzącej od wejścia do linii ogrodzenia – linii, która zatrzymuje kompozycję obiektu). Główne aleje obsadzone drzewami zidentyfikowano na cmentarzach miejskich. We wszystkich przypadkach wprowadzono zadrzewienia liściaste. Analiza szaty roślinnej trzech badanych cmentarzy (Majdanek, Lipowa, Unicka) dowiodła stosowania drzew do obsadzania kwater grzebalnych. Takiej formy wykorzystania zieleni wysokiej nie stwierdzono na pozostałych cmentarzach poddanych analizie.

Podział cmentarza na kwatery za pomocą zadrzewień jest charakterystyczny dla obiektów komunalnych, jak również wyznaniowych o dużych powierzchniach. Drzewa podkreślają ważne elementy kompozycji cmentarza, a poza tym

stanowią ich tło. Dla wszystkich obiektów, bez względu na rodzaj, typowe są nasadzenia wokół elementów krystalizujących kompozycję cmentarzy.

Na badanych obiektach (pełniących niegdyś lub współcześnie funkcje grzebalne) drzewa służą do akcentowania dróg dojścia do świątyni. W tej kategorii zastosowań dominują drzewa liściaste. Obserwuje się niepokojącą tendencję dewastacji tych elementów kompozycji obiektów grzebalnych. Zaobserwować ją można zarówno na cmentarzach miejskich (Majdanek – stara część, Unicka, Łączna), jak i wiejskich (Ostrówek). Usuwane są drzewa podkreślające pierwotny układ kompozycyjny. Niedostatek powierzchni grzebalnej skłania administratorów cmentarzy do chowania zmarłych w miejscach uzyskanych kosztem zieleni wysokiej, co burzy historyczną kompozycję. Niestety ten proceder dotyczy nie tylko obiektów badawczych, ale również innych miejsc w Polsce i poza jej granicami. Chojnacka [2008] pisze o degradacji historycznych kompozycji i drzewostanu cmentarzy Wielkopolski.

Niszczenie cmentarzy (zarówno drzew, jak i nagrobków) jest także wynikiem celowej dewastacji przez okolicznych mieszkańców [Rydzewska 2008, Dąbski i Oleś 2006]. Dąbrowski [2004] i Przesmycka [2006] informują o braku poszanowania cmentarzy wojennych z okresu I wojny na Lubelszczyźnie. Również poza granicami kraju spotykamy się z tym problemem. Asanowicz [2011] podaje, że w Londynie w celu pozyskania małych publicznych form ogrodowych przekształcano nieużywane cmentarze w tereny rekreacyjne.

Dość częstym zjawiskiem obserwowanym podczas prowadzenia badań terenowych jest przeprowadzanie nieprawidłowej pielęgnacji drzewostanu cmentarnego. Na cmentarzu przy ul. Lipowej w wyniku nieprawidłowego cięcia środek ciężkości niektórych koron został przesunięty, co może być przyczyną wywrótów i zagrożeniem dla zwiedzających nekropolię. Ponadto niektóre drzewa (cmentarz prawosławny) zbyt intensywnie podcinane od dołu, na skutek dużej konkurencji o światło, wytworzyły niewielkie i słabe, a co za tym idzie – mało dekoracyjne korony na znacznej wysokości. Ten sam problem zaobserwowano już 7 lat temu [Dąbski i Oleś 2006] i niestety nic do tej pory nie uległo zmianie. Na cmentarzu przy ul. Unickiej obserwuje się intensywnie podcięte od dołu żywotniki, co spowodowało, że drzewa te utraciły swoją naturalną formę i wyglądają dość egzotycznie. Ale czy o to chodzi w założeniach cmentarnych? Na niektórych polach badawczych kompozycja założenia cmentarnego zakłócana jest ich wycinką, niekiedy bardzo drastyczną (Unicka, Łączna).

Kolejną bolączką wielu badanych cmentarzy (Unicka, Kalina, Łączna, Ostrówek) są nieusunięte pozostałości po wyciętych drzewach. Stanowią one siedlisko grzybów, które lubią się rozprzestrzeniać i atakować zdrowe rośliny. Należy przyjąć do wiadomości, że zaniechanie pielęgnacji szaty roślinnej cmentarzy jest równoznaczne z jej dewastacją [Antkowiak i Heine 2005]. Cmentarne drzewa w tradycji pełnią ważną rolę symboliczną, dlatego wydaje się, iż obserwowane zjawisko niszczenia drzewostanu, a niekiedy całych cmentarzy może być przyczyną degradacji systemu wartości społeczności lokalnych. Dzieje się

tak, ponieważ źle rozumiany praktycyzm, bezpieczeństwo przedkładane są nad dobro wspólnotowe. Lipiec [2001] twierdzi, że oderwanie się od kulturowych korzeni stanowi zagrożenie dla tożsamości współczesnego człowieka i nieuchronnie prowadzi do skarlenia tradycji wspólnoty, w której żyje.

Analiza dowiodła, że drzewostan cmentarzy pełni istotną rolę w krajobrazie jednostki osadniczej i budowie jej systemu przyrodniczego. Zadrzewienia cmentarza mogą stanowić enklawę zieleni. Do tej kategorii zakwalifikowano obiekty położone pośród terenów otwartych (Majdanek) oraz zabudowanych, odseparowanych od systemu zieleni (Ostrówek, Łuszczów) (tab. 1). Obecnie założenia te mają postać dość wyraźnych dominant wysokiej zieleni na otwartej przestrzeni pól, często zupełnie pozbawionej zadrzewień. Niejednokrotnie zadrzewienie miejsca pochówku jest włączone w system przyrodniczy. W miejskich obiektach poddanych analizie powiązanie zieleni cmentarza z systemem przyrodniczym osiągnięte jest przez połączenie zadrzewienia miejsc pochówku z alejami przydrożnymi (Lipowa, Unicka, Łączna).

Krzewy. Z 3278 zinwentaryzowanych krzewów najliczniejsze były: bukszpan wieczniezielony (*Buxus sempervirens*) i jałowiec wirginijski (*Juniperus virginiana* 'Skayrocket') (tab. 6). Licznie występowały również róża (*Rosa* sp.), biota wschodnia (*Platycladus orientalis*) i lilak pospolity (*Syringa vulgaris*). Na cmentarzach miejskich głównie obserwowano bukszpan wieczniezielony (*Buxus sempervirens*) i różę (*Rosa* sp.). Natomiast wiejskie zdominowane były przez lilak pospolity (*Syringa vulgaris*) i jałowiec wirginijski. Biota wschodnia (*Platycladus orientalis*) dość licznie pojawiała się zarówno na miejskich, jak i wiejskich cmentarzach.

Analiza warstwy krzewów wybranych cmentarzy Lubelszczyzny pozwoliła na stworzenie wykazu roślin posiadających właściwości ozdobne, które stosuje się nie tylko na cmentarzach, ale także w ogrodach, parkach, ogródkach przydomowych. Zwrócono także uwagę na wymiar symboliczny zidentyfikowanych gatunków i odmian. W tabeli 6 zestawiono rośliny występujące na badanych cmentarzach z uwzględnieniem: częstotliwości pojawiania się w granicach badanych obiektów oraz wymiaru symbolicznego. Zestawienie dowodzi, że 50% spośród najczęściej występujących na cmentarzach Lubelszczyzny krzewów posiada wymiar symboliczny [Macioti 2006, Majdecka-Strzeżek 2008, Godet 1997]. Wśród nich stwierdzono też odmiany mające własności dekoracyjne i mogące z powodzeniem wzbogacić skład gatunkowy ogródków przydomowych, ogrodów i runa parkowego.

Na nowo powstałych cmentarzach krzewy, często iglaste, zajmują miejsce drzew (Majdanek, Łączna – nowa część). Na tych obszarach obserwuje się bogatą różnorodność gatunkową roślin. Jednak nasadzenia tam występujące są jedynie namiastką typowej zieleni cmentarnej [Sobczak i in. 2004]. Prawdopodobnie przyczyną takiego stanu jest moda, łatwa dostępność materiału roślinnego oraz estetyka. Jednak niejednokrotnie nasadzenia są przypadkowe i nie tworzą harmonii całego założenia. Poza tym zaciera się aspekt symboliczny gatunków

Tabela 6. Procentowy udział wybranych gatunków krzewów dla badanych cmentarzy z uwzględnieniem symboliki

Table 6. Percentage of selected species of shrubs for the studied cemeteries including symbolism

Nazwa	Miasto					Wieś		Treść symboliczna
	M	L	U	K	Ł	O	Łusz.	
biota wschodnia <i>Platycladus orientalis</i>	4,3	1,5	18,7	28,0	3,7	2,9	25,0	
cis pospolity <i>Taxus baccata</i> L.	3,9	7,8	7,5	5,3	3,1	-	-	otaczany szczególną czcią
cyprysik Lawsona <i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (A. Murray) Parl.	< 1	3,4	5,2	3,4	-	< 1	-	drzewa poświęcone Hadesowi, płomień ognia, święty smutek, śmierć, wierność Boga wobec narodu wybranego
cyprysik groszkowy <i>Chamaecyparis pisifera</i> (Siebold et Zucc.) Endl.	1,5	< 1	< 1	< 1	-	-	-	
jałowiec chiński <i>Juniperus chinensis</i> L.	2,3	3,1	-	< 1	-	-	< 1	
jałowiec pospolity <i>Juniperus communis</i>	4,3	2,4	3,0	10,6	3,1	5,3	< 1	ochrona przed złymi mocami, błogosławieństwo, jego drewno służyło do palenia zwłok w czasach przedchrześcijań- skich
jałowiec płozący <i>Juniperus horizontalis</i> Moench	7,7	6,0	< 1	< 1	-	< 1	-	
jałowiec wirginijski <i>Juniperus virginiana</i> L.	12,5	1,9	1,8	4,0	1,2	2,3	15,9	
berberys Thunberga <i>Berberis thunbergii</i> DC.	2,3	15,5	3,4	-	3,1	-	-	
bez czarny <i>Sambucus nigra</i>	1,3	-	-	< 1	< 1	1,2	1,0	w czasach przedchrześcijań- skich chowano pod nim zmar- łych, symbol sił uzdrawiających
bukszpan wieczniezielony <i>Buxus sempervirens</i>	19,0	4,1	12,7	5,3	67,3	8,2	6,8	znak nieśmiertelności duszy, nadzieja zmartwychwstania, odstrasza zło, siła chroniąca przed złym duchem
bluszcz pospolity <i>Hedera helix</i> L.	< 1	2,1	1,5	2,7	-	2,3	-	nieprzemijalność życia
forsycja pośrednia <i>Forsythia × intermedia</i> Zabel	3,2	< 1	1,5	-	2,5	-	-	
hortensja krzewiasta <i>Hydrangea arborescens</i> L.	1,3	3,6	< 1	2,7	4,3	2,3	-	
lilak pospolity <i>Syringa vulgaris</i> L.	1,8	2,4	4,5	5,3	1,2	51,2	11,4	miłość i oddanie, którymi darzy się zmarłych
mahonia pospolita <i>Mahonia aquifolium</i> (Pursh)Nutt.	5,1	7,2	2,2	4,0	-	7,0	11,4	
róża <i>Rosa</i> sp.	10,7	15,0	21,3	5,3	4,3	< 1	1,2	Męka Pańska, cierpienie, grzech, korona cierniowa, mądrość wieczna, przemijanie
tawuła japońska <i>Spiraea japonica</i> L.	1,8	9,0	2,6	< 1	3,7	-	-	
trzmielina Fortune'a <i>Euonymus fortunei</i> (Turcz.) Hand.-Mazz.	2,0	2,1	-	< 1	6,8	4,1	< 1	

M – Majdanek, L – Lipowa, U – Unicka, K – Kalina, Ł – Łęczna, O – Ostrówek, Łusz. – Łuszczów

* nieuwzględnione w tabeli gatunki krzewów miały poniżej 1% udziału w całej warstwie krzewiastej analizowanych obszarów badawczych

roślin wybieranych do nasadzeń cmentarnych, a bardziej uwypukla się rola dekoracyjna. Natomiast starsze miejsca pochówku często stanowią świadomą kompozycję, a bogaty starodrzew (nieustępujący miejsca krzewom) nadaje im charakter parku bądź ogrodu.

Żywopłaty. W większości analizowanych cmentarzy położonych na terenach Lublina zachowały się przynajmniej fragmentarycznie żywopłaty cięte (Majdaniek, Lipowa, Kalina). Są one odpowiednio ogrodniczo pielęgnowane (przycinane) i budują je następujące gatunki krzewów: berberys Thunberga (*Berberis thunbergii* DC.), porzeczka alpejska (*Ribes alpinum* L.), bukszpan wieczniezielony (*Buxus sempervirens* L.), ligustr pospolity (*Ligustrum vulgare* L.), tawuła Douglasa (*Spiraea douglasii* Hook. var. *menziesii*), śnieguliczka biała (*Symphoricarpos albus* (L.) S.F. Blake), irga błyszcząca (*Cotoneaster lucidus* Schltldl.), ałyczka (*Prunus cerasifera* Ehrh.), jałowiec wirginijski (*Juniperus virginiana* L. 'Skayrocket'). Jako domieszki spotykano również inne gatunki, np. bez czarny (*Sambucus nigra* L.), forsycję pośrednią (*Forsythia × intermedia* Zabel), a z drzew funkcję żywopłotu najczęściej przybierały: grab pospolity (*Carpinus betulus* L.), klon jesionolistny (*Acer negundo* L.), morwa biała (*Morus alba* L.) i żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis* L.). Z obserwacji wynika, że wprowadzenie żywopłotu na cmentarzach podyktowane jest względami praktycznymi i estetycznymi. Podobne funkcje spełnia on w ogrodach. Jest to kolejny dowód na to, iż cmentarze to również ogrody, które mogą służyć społeczeństwu.

Analiza szaty roślinnej cmentarzy Lubelszczyzny dowodzi, że bez względu na rodzaj cmentarze stanowią bogaty rezerwuar flory. Poza tym ich szata roślinna odgrywa istotną rolę w kompozycji cmentarza i jednostki osadniczej. Stosowanie drzew i krzewów, jak dowodzą badania wybranych cmentarzy Lublina i okolic, pozwala bowiem na nadanie nekropoli od początku określonej kompozycji oraz odpowiedniej oprawy godnej miejsca spoczynku członków społeczności lokalnej.

Układ przestrzenny cmentarzy. Analiza 7 cmentarzy pod kątem poszczególnych składowych tworzących ich układ pozwoliła na określenie trzech typów układów nekropoli (tab. 7). Zauważono, że podstawą dla wszystkich przebadanych rozwiązań kompozycyjnych jest cmentarz jako założenie przykościelne. Zarys takiego układu odnaleźć można w każdym z badanych cmentarzy. Mówi o tym sposób prowadzenia alei (linearność, ortogonalność), wyodrębnienie centrum (powiązanie go z dominantą) oraz oparcie założenia na głównej osi. Natomiast różnice w sposobie doboru elementów kompozycji, jak również przemiany dokonujące się na obszarach badań spowodowały, że ten pierwotny model kompozycji uległ zmianom, przybierając układ cmentarza krajobrazowego złożonego bądź osiowego o dwóch stopniach rozwoju: prostego lub złożonego.

W kompozycji krajobrazowej złożonej standardem są ogrodzenia pełne mury – jako element dekoracyjny, przesłona widokowa. Dodatkowo granice cmentarza są obsadzone zielenią wysoką (krajobrazowo) [Długozima 2011]. Dopełnienie stanowią tablice informacyjne przy wejściu i destrukty nagrobków

(nawiązanie do parku, ogrodu publicznego i krajobrazowego) [Rylke 2000, Majdecki 2009]. Kompozycja osiowa prosta jest jednoprzestrzenna (aleja główna i biegnące do niej prostopadle aleje boczne), proste, ażurowe ogrodzenie, czytelność centrum, dominanty, linie kompozycji biegną od wejścia do dominanty, niewielka powierzchnia grzebalna [Długozima 2001]. Układ osiowy złożony stanowią powtórzenia założeń prostych na skutek powiększania cmentarza, na ich kompozycję składa się wiele wewnątrz prostych, ich powierzchnia jest 3–4 razy większa od kompozycji osiowych prostych [Długozima 2001].

Tabela 7. Dominujące układy kompozycyjne badanych cmentarzy [wg Długozimy 2011]

Table 7. Dominant systems studied composition cemeteries [by Długozima 2011]

Rozpoznane układy kompozycyjne cmentarzy	Miasto					Wieś	
	M	L	U	K	Ł	O	Łusz.
Pierwotny (koncentryczno-osiowy)	+	+	+	+	+	+	+
Krajobrazowy prosty							
Krajobrazowy złożony		+					
Osiowy prosty				+	+	+	+
Osiowy złożony	+		+				

M – Majdanek, L – Lipowa, U – Unicka, K – Kalina, Ł – Łęczna, O – Ostrówek, Łusz. – Łuszczów

Typ krajobrazowy złożony zidentyfikowano na cmentarzach miejskich (Lipowa), osiowy złożony na cmentarzach miejskich (Majdanek, Unicka) i osiowy prosty na cmentarzach miejskich o mniejszych powierzchniach oraz cmentarzach wiejskich (Kalina, Łęczna, Łuszczów, Ostrówek).

WNIOSKI

1. Cmentarze Lubelszczyzny przedstawiają niewątpliwie wartość historyczną i kulturową, ponieważ stanowią one efekt świadomego kształtowania krajobrazu przez człowieka, odznaczając się walorami kulturowymi, przyrodniczymi i krajobrazowymi.

2. Starsze cmentarze Lublina stanowią duży potencjał dla rozwoju miejskich terenów zieleni, składem gatunkowym drzewostanu przypominają parki i korzystnie oddziałują na społeczność lokalną.

3. Gatunkami dominującymi w składzie drzewostanu cmentarzy Lubelszczyzny, zarówno miejskich, jak i wiejskich, są lipa i żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*).

4. Wyraźnie większą różnorodność gatunkową drzewostanu zanotowano na cmentarzach miejskich. Składy gatunkowe tych założeń są zdominowane przez żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*) i świerk pospolity (*Picea abies*).

5. Cmentarze starsze, zakładane na Lubelszczyźnie do końca XIX w., otaczają zadrzewienia liściaste, zaś powstające w XX w. posiadają granice obsadzone okazami iglastymi.

6. Jako dominujący układ badanych nekropoli Lubelszczyzny zidentyfikowano kompozycję osiową prostą.

PIŚMIENNICTWO

- Antkowiak W., Heine A., 2005. *Dendroflora and current state of historic cemeteries of the Kolo district in central Poland*. Roczn. AR w Poznaniu, 373, 3–12.
- Asanowicz K., 2011. *Małe formy ogrodowe w strukturze miasta na przykładzie londyńskiej dzielnicy City*. Architecturae et Artibus. Ofic. Wyd. Polit. Białostockiej, Białystok, 3, 3(9).
- Chojnacka M., 2008. *Degradacja historycznych kompozycji i drzewostanów wybranych cmentarzy parafialnych w Wielkopolsce*, [w:] *Ogród sakralny – idea i rzeczywistość*, VII Międzynarodowa Konf. o Architekturze i Sztuce Sakralnej z cyklu: „Kościoły naszych czasów”, Kielce – SacroExpo, s. 119–129.
- Czekalski M., Drzewiecka M., 2012. *Dendroflora cmentarza Górczyńskiego w Poznaniu*. Zieleń Miejska, 11(55), 18–19.
- Dąbrowski M., 2004. *Cmentarze wojenne z lat I wojny światowej w dawnym województwie lubelskim*. KUL, Lublin.
- Dąbski M., Oleś A., 2006. *Analiza dendrologiczna zabytkowego cmentarza przy ulicy Lipowej w Lublinie*, [w:] *Przyroda i miasto*, J. Rylke (red.), t. 8, Wyd. SGGW, Warszawa, 434–440.
- Długozima A., 2009. *Drzewa na cmentarzach – znaczenie, dobór, zasady kompozycji i pielęgnacji*. Ekonatura, 12, s. 24–25.
- Długozima A., 2011. *Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych*. Wyd. Sztuka Ogrodu. Sztuka Krajobrazu – Beata Gawryszewska, Warszawa, 271 ss.
- Godet J.D., 1997. *Drzewa i krzewy. Rozpoznawanie gatunków*, MULTICO, Warszawa.
- Jędrzejko K., Walusiak E., 2010. *Wieloaspektowość i specyfika kulturowa badań przyrodniczych na cmentarzach – w nawiązaniu do analiz florystycznych i fitosocjologicznych na obszarze Podbeskidzia Zachodniokarpackiego (Pogórze Śląskie i Wielickie)*. Problemy Ekologii, 14(2), 98–105.
- Knaflewska J., 2006. *Zieleń na cmentarzach*, Zieleń Miejska, 9, s. 13.
- Knaflewska J., 2007. *Co sadzić na cmentarzach?*, Zieleń Miejska, 1, s. 14.
- Lipiec M., 2001. *Refleksje o ewangelickich nekropoliach*. Spotkania z zabytkami 4. Ofic. Wyd. Tow. Opieki nad Zabytkami, Warszawa. (170), 16–18.
- Maciotti M.I., 2006. *Mity i magie ziół*, Universitas, Kraków.
- Majdecka-Strzeżek A., 2003. *Zieleń obiektów sakralnych w Polsce – tradycja i współczesność*, [w:] *Ogrody przyświątynne i klasztorne. Rekonstrukcja, rewaloryzacja, pielęgnacja*. Materiały z semin. nauk., Wrocław, Wyd. Stowarzyszenie – Ogrody Dolnośląskie, 87–101.
- Majdecka-Strzeżek A., 2008. *Ukryta symbolika ogrodów*, Zieleń Miejska, 11, s. 18–20.
- Majdecki L., 2008. *Historia ogrodów*. T. 1 i 2, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
- Pasierb J.St., 1995. *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Bibl. Tow. Opieki nad Zabytkami, Warszawa, 137 s.

- Przesmycka E., 2006. *Wielokulturowość cmentarzy Lubelszczyzny, stan zachowania, perspektywy ochrony*, [w:] *Przyroda i miasto*, Rylke J. (red.), t. 8, Wyd. SGGW, Warszawa, 449–455.
- Richter G., 1995. *Kryteria planowania zieleni na cmentarzach*, [w:] *Cemetery Art – Sztuka Cmentarna – l'art de cimetièrre. Dokumenty*, O. Czerner, I. Juszkiewicz (red.), ICOMOS, Wrocław, s. 201–205.
- Rydzewska A., 2008. *Analiza dendroflory zabytkowych cmentarzy ewangelickich północnej części województwa wielkopolskiego*. TeKa Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, B, 172–182.
- Rylke J., 2000. *Komponowanie ogrodu*, [w:] *Przyroda i miasto*. t. 3, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 144–161.
- Rylke J., 2008. *Ogród, park, cmentarz i krajobraz. Podstawowe pojęcia*, [w:] *Zielone świąty*, J. Rylke, M. Kaczyńska, D. Sikora (red.), Wyd. SGGW, Warszawa, 81–111.
- Seneta W., Dolatowski J., 2009. *Dendrologia*. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
- Siewniak M., Mitkowska A., 1998. *Tezaurus sztuki ogrodowej*. Ofic. Wyd. Rytm, Warszawa, 350.
- Sobczak K., Trzaskowska E., Falińska-Król J., 2004. *Zieleń wysoka na współczesnych cmentarzach wiejskich Lubelszczyzny*, [w:] *Krajobraz i ogród wiejski*, t. 3, J. Janecki, Z. Borkowski (red.), Lublin, 121–125.
- Tanaś S., 2008. *Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki*, Wyd. Uniw. Łódzkiego, Łódź.

ANALYSIS OF DENDROFLORA ESTABLISHED CEMETERY GREENS IN THE RURAL LANDSCAPE OF LUBLIN

Abstract. The study was conducted in 2011–2012. We analyzed seven trees and shrubs cemeteries of Lublin. The occurrence of 44 species of trees and 70 species of shrubs belonging to 29 families. 15 species of trees and 12 species of shrubs represented nagozależkowych cluster (72.2% of the total number of trees and 35.2% of the total number of shrubs). In total, 8,466 trees were inventoried. The most numerous were: *Thuja occidentalis* L., *Acer platanoides* L., *Betula pendula* Roth. The most abundant shrubs inventoried 3278 were: *Buxus sempervirens* L., *Rosa* sp., *Juniperus virginiana* L.

Key words: cemetery, dendroflora, landscape, composition, garden